

Hvor dansk?

Gregersen, Frans

Published in:
NyS - Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori

Publication date:
1994

Citation for published version (APA):
Gregersen, F. (1994). Hvor dansk? *NyS - Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori*, (19), 9-36.

5. Hvor dansk?

Noter om mål og midler i nutidens sprogforskning

I Det nationale idehistorie

Man kunne i og for sig tage fat hvor som helst. Her er to nedslag:

1. Jürgen Habermas møder Adam Michnik

Habermas er det ikke nødvendigt at præsentere men Michnik. Adam Michnik var fremtrædende dissident under det kommunistiske styre i Polen. Han sad i fængsel i seks år men er nu udgiver af *Gazeta Wyborcza*, Polens største dagblad. De to herrer mødtes i november 1993 i Warszawa i en samtale som blev offentliggjort på tysk i *Die Zeit* den 17. december 1993. Her citeres efter den engelske udgave i *New Left Review* nr. 203.

Samtalen har til at begynde med ikke noget egentligt tema men bliver snart karakteristisk ved sin konstellation: Habermas bliver meget passende *type casted* til rollen som den vesteuropæiske socialistiske intellektuelle, mens Michnik repræsenterer de dissidenter som har haft ganske anderledes hårde vilkår i hele Østeuropa. Sådan er rollefordelingen et stykke tid indtil man opdager at det ikke er den vesteuropæiske intelligentsia der sidder over for den østeuropæiske men den tyske der diskuterer med den polske. Det lettere forvirrende men også dybt fascinerende er den lethed hvormed samtaleens deltagere påtager sig nationale identiteter samtidig med at de gør samme til genstand for en indtrængende analyse:

Habermas: [...] Når vi taler om tysk national bevidsthed, må vi ikke glemme, at nationalismen – af grunde som er vel bekendt – har spillet en anden rolle i Tyskland end i Polen og det vil den fortsætte med. I 150 år sikrede national bevidsthed polakkerne deres identitet på trods af manglende selvstændighed. I Tyskland spillede national bevidsthed derimod kun en progressiv rolle som politisk ideologi til og med 1848. Preussen fungerede jo aldrig som nation. Og alligevel udnyttede det bismarckske *Reich* nationalismen og anrettede fra 1890 og fremefter stor skade med den. Men efter 1945, da der for første gang blev etableret et halvvejs fornuftigt demokrati i Tyskland, skete det kun, fordi nationalismen var kommet i miskredit.

Michnik: I mange år har jeg været påvirket af et fremragende essay af professor Habermas om konstitutionel patriotisme. Og denne tvetydighed [nl. i begrebet nationalisme, dvs.

90 • KØBENHAVNSK SOCIOLINGVISTIK

mellem nationalisme som patriotisme/ fædrelandskærlighed og nationalisme som chauvinisme, FG] er stadig til at få øje på. Den tyske genforenings første fase gav frihed, den anden førte til pogromen i Hoyerswerda. I Polen er det det samme, eller det kunne blive det.¹ (Habermas og Michnik 1993: 4)

Der kan således med føje skelnes mellem en god nationalisme, som er progressiv, og en dårlig som leder til barbari. At det også er et dybt eksistentielt problem for Michnik kommer frem lidt senere:

[...] Jeg tror fuldt og fast på at sådan noget som kollektiv hukommelse og kollektivt ansvar findes. Hvis jeg har ret til at være stolt af polsk indsats i almindelighed og af hvad Mickiewicz eller Kolakowski har skrevet, så er jeg også forpligtet til at skamme mig over hvad polske fascister har gjort. (Habermas og Michnik 1993: 8)

To så skarpsynede debattører kan naturligvis ikke undgå at forholde sig til den interessante kendsgerning at efterkrigstiden i Vesteuropa har været kendetegnet ved en langsom men sikker erosion af alt specifikt europæisk til fordel for en international amerikanisering af kulturlivet, en indflydelse som østeuropæerne kun kunne længes efter. Nu har de chancen for at gøre udviklingen efter. Michnik peger her på at de dissidenter der var i Vesteuropa samtidig med at de afviste højrekræfterne i deres eget land, afviste amerikanismen med en henvisning til en socialisme der ikke var realiseret noget sted. "Der var ikke nogen tradition som var både venstreorienteret og vesteuropæisk" (s. 9). Her slår han ned på de venstreintellektuelles særlige forhold til socialdemokratiene, et tema det ville være fristende at tage op. Men livet består af fristelser der skal undgås. Her vil jeg nøjes med at konkludere: Nationalismen synes i den grad at sidde i rygmarven at en samtale mellem en internationalt anerkendt filosof og en over flere landegrænser kendt dissident lynhurtigt bliver til en samtale mellem en tysker og en polak om hvordan den dårlige nationalisme kan bekæmpes uden at man ofrer den gode i samme åndedrag.

At der både findes en god og en dårlig nationalisme er imidlertid ikke indlysende. Eksemplet Polen giver mening i en optik som ser folkeslagenes frigørelse som et stadium på frigørelsens vej til universel gyldighed. Den frigørelse er – som enhver frigørelse i denne optik – god. Modeksemplet er så det wilhelmske Tyskland hvor nationalismen blev brugt til dunkle formål som modarbejdede fremskridtet, nemlig at underordne folkets frigørelse under Tysklands samling i en stærk preussisk inspireret stat.

Vi lever i en tid hvor frigørelsesfortællingen er anfægtet og det gør det rimeligt også at anfægte skellet mellem god og dårlig nationalisme. Forskellen er så vidt jeg kan se den, at folk der er grebet af den gode nationalisme gør det rigtige men af de

1. Alle citater er oversat af forfatteren.

5. HVOR DANSK? • 91

forkerte grunde, mens den dårlige nationalisme får bragt orden i forholdet mellem motiv og handling: Her gør folk faktisk det forkerte netop fordi de er nationalister.

Der synes således ikke at være nogen lige vej fra nationalisme som overbevisning til handling. Når folk myldrede ud på Rådhuspladsen og Strøget i København for to år siden for at fejre at elleve danskere havde vundet en fodboldturnering, så gjorde de noget godt eller i hvert fald ikke dårligt men af en besynderlig grund nemlig at disse elleve er *vores landshold*. De kunne ikke tænkes at udfolde den samme begejstring da Brasilien vandt VM til trods for at brasilianerne spiller langt bedre fodbold. Det er altså ikke en objektiv kvalitetsvurdering der driver dem men en glødende fællesskabsfølelse. Denne fællesskabsfølelse gav dem der deltog i den en stor oplevelse af for en eftermiddag ikke længere blot at være et enkelt isoleret individ men i stedet at indgå i, måske endda gå op i, en større naturlig gruppe.

Problemet er at det sætter skel. Gruppen er ikke mere naturlig end at den også udelukker dem der ikke har ret til at glæde sig over vores landshold, der sættes skel mellem 'os danskere' og 'de andre'. Det skel er dybtgående og leder ad krogede veje til chauvinisme og racisme.

Den anden side af samme dårlige mønt er at nationalismen udrydder skel eller ser bort fra dem. Heri ligger der en kommunistisk utopi om at alle er lige – danske. Den utopi er smuk men livsfarlig hvis ikke den ses som en utopi der forener personer der netop ikke har andet til fælles end at de er en del af et 'os'. Nationalismen ser helt præcis bort fra klassebetingede, kønsbetingede og aldersbetingede kulturforskelle. Hvem ligner hinanden mest: en fisker fra Hirtshals og en fra Lofoten eller en fisker fra Hirtshals og en kontorchef fra København? Den utopi der ligger i begrebet det særlig danske er en mystifikation. Nazisterne skulle (og skal) bekæmpes ikke for at befri Danmark for dem men fordi de var og er nazister.

Man kan filosofisk sige det sådan at nationalisme tenderer mod en essentialistisk tænkemåde: Der er noget der dybt nede karakteriserer dem der tilhører nationen som essentielt anderledes. Tænkemåden kerer sig ikke om hvordan dette anderledes er opstået men konstaterer at det er. En sådan tankegang er ikke analytisk og findes derfor oftest hos ideologer der ikke er videnskabeligt interesseret i nationalismens forhistorie, ja benægter, at der skulle være nogen mulighed for at belyse dette emne videnskabeligt.

Udgangspunktet for de følgende betragtninger er at der ikke længere findes nogen god nationalisme. Måske har der engang været en sådan, selv om jeg ikke er sikker på om Polen lige er det bedste eksempel herpå, men nutidens udfordring er det multikulturelle samfund og som svar på den kan ingen nationalisme være progressiv. Skal man bekæmpe – og det skal man på visse punkter – skal det ske med udgangspunkt i at det særlige ved Danmark er resultatet af en historisk politisk udvikling, en række valg. Valgene har tilsammen ført 'os' frem til det 'vi' har nu og som vi – i hvert fald nogle af os – gerne vil bevare. Og de har tilsammen ansvaret for alt det

92 • KØBENHAVNSK SOCIOLINGVISTIK

ved det danske samfund vi – i hvert fald nogle af os – gerne vil lave om på. Nationalisme er en dårlig sammenfatning af følelserne over for den dominerende danske kultur både fordi den forudsætter at der er en og fordi den forudsætter at det vil være fint at bevare den.

2. Anne Knudsen om et Europa uden kampvogne

Over for essentialismen sætter man i den postmoderne debat i al almindelighed konstruktivismen. Når vi taler nationalstater er den konstruktivistiske diskurs især blevet opdyrket af antropologen Anne Knudsen der sammen med historikeren Uffe Østergaard efterhånden har artikulereet en forståelse af Europa i en form så der kan føres politik på den. Denne opfattelse som har vakt genklang som en præcis diagnose af hvilken epoke vi nu befinder os i², bygger på en historisk relativisering af nationalstatens ide. Knudsen og Østergård påpeger at nationalisme må holdes ude fra begrebet om en nationalstat. Den sidste er ikke gammel mens nationalisme i form af følelsesmæssig tilknytning til en folkelig identitetsgruppe træffes til alle tider.

Den moderne nationalismeforskning begynder med Benedict Andersons *Imagined Communities* (første udgave 1983) som tager udgangspunkt i hvor vanskeligt det har været for en marxistisk forståelsesramme at komme overens med en ideform som nationalisme.³ Anderson, som er specialist i Sydøstasien, tager krigen mellem Vietnam og Kampuchea som første eksempel. Hvorfor var der krig mellem to kommunistiske stater? Gennem hele bogen kæmper han med at formulere en materialistisk teori om nationalisme. Det lykkes ikke ganske.

Til gengæld synes det slet ikke at være Anne Knudsens hoveddærende at formulere en materialistisk forståelse. I *Identiteter i Europa* (1989) og ikke mindst i Europa-bevægelsens *Kultur uden kampvogne* (1994) skal man lede længe for at finde nogen antydning af et materielt grundlag for ideen om en nationalstat. Det hænger sammen med at formålet netop er at sætte fokus på den kulturelle dimension, de kulturelle forskelle som knytter sig til nationalstaten som sådan. Både hos Anne Knudsen og

2. Jeg ville til denne artikel repetere Christen Sørensens debatbog om den økonomiske union (Sørensen 1990) hvori han hævder at en sådan kun kan fungere hvis der også skabes en politisk union. Da jeg skulle se på hvilke teoretikere han påberåbte sig i afsnittet om nationalstatens epoke, viste det sig at være Anne Knudsen. Anne Knudsen har selskab i den internationale forskning af forskere som Gellner, Hobsbawm og Benedict Anderson.

3. Anderson spørger f.eks. hvor det possessive pronomen i følgende passage fra "Det kommunistiske manifest" kommer fra: "I begyndelsen er proletariatets kamp mod bourgeoisiet om ikke efter sit indhold, så efter sin form en national kamp. Ethvert lands proletariat må naturligvis først gøre op med *sit eget* bourgeoisie." (Marx og Engels 1848 (1970): 34, min og Andersons kursiv)

Sammenlign med afsnittet s. 18–20 hvor Marx og Engels forudser den kulturelle imperialism: "og som det går med den materielle produktion, sådan går det også med den åndelige. De enkelte nationers åndelige frembringelser bliver fælleseje. Den nationale ensidighed og begrænsning bliver mere og mere umulig, og af de mange nationale og lokale litteraturer opstår der en verdenslitteratur." (Marx og Engels 1848 (1970): 20)

5. HVOR DANSK? • 93

hos Uffe Østergaard finder man formuleringer der viser at der bag disse kulturelle forskelle findes en statslig politik:

Der er tre kulturelle kerneområder, som er følelsesmæssigt investeret over hele Europa. Sproget, historien og kulturlandskabet. I denne rækkefølge af betydningsfuldhed. Disse tre områder opleves overalt i de europæiske lande som centrale for den kulturelle identitet.

Hvis man afskaffer vores sprog, bestrider vores historie eller ødelægger vores foretrukne kulturlandskab, truer man selve vores identitet. Det er påfaldende, så stor europæisk enighed der er om, at det er lige her, identiteten er forankret. Men det er ikke tilfældigt. Alle tre områder har i alle Europas lande været genstand for en intens national politik i mindst halvandet århundrede. Og de har den dag i dag et stort og veludbygget, statsligt finansieret og dirigeret apparat, der har til opgave at vedligeholde dem.

Alle landene har regeringsoprettede nationale sprognævn, skolefag, eksaminer, universiteter og politisk vedtagne retskrivningsordbøger, som vedligeholder det nationale sprog.

Alle landene har offentligt finansierede monumenter, museer, universiteter, skolefag, eksaminer og halv-officielle publikationer, der vedligeholder den nationale historie.

Og alle landene har ministerier for vedligeholdelse af landskabet – og uddannelser og skolefag, der beskæftiger sig med det nationale kulturlandskab. (Knudsen 1994: 13)

Det nye der kommer ind her er det dobbelte synspunkt: Nationale identiteter er på en gang reelle, føles faktisk af de individer de omfatter (de er "følelsesmæssigt investeret"), og samtidig genstand for en intens statslig virksomhed. Nationalisme er forudsætningen for at nationalstaten kan hænge sammen. Nationalstaten accepteres som legitim fordi den er national, ikke fordi den er en stat.

Analysen er spændende men ikke ganske uden problemer. For det første kan man spørge hvor nationale de kulturelle kerneområder efterhånden er: I danskfaget læses både i folkeskolen, i gymnasiet og på universiteterne ikke bare dansk litteratur men også verdenslitteratur og der anlægges i litteraturhistorien efterhånden også internationale synspunkter hvor den danske romantik ses i sammenhæng med den tyske, den danske realisme i relation til den engelske og den franske, den danske nyrealisme i relation til den amerikanske osv.osv. For det andet kan man fremhæve den ovenfor nævnte amerikanisering som et interessant problem:

I mange europæiske lande støtter staten filmproduktion, kunst og litteratur, fordi kulturproduktionen spiller en vigtig rolle for den nationale identitet, mens kulturproduktion i USA bliver opfattet som en industri, der må klare sig på markedet i konkurrence med andre industrier, både hvad finansiering og afsætning angår. (Knudsen 1994: 11)

Det interessante spørgsmål i denne forbindelse er selvfølgelig: Hvordan kan det være at den nationale kulturproduktion ikke kan klare sig uden støtte? Hvis nationale identitet er truet hvis de ikke ser en dansk film? Og hvis danske intellektuelles identitet er truet af mangel på dansk filmføde, hvorfor gør de så ikke noget ved det ved f.eks. helt frivilligt at se en dansk film så man kunne undvære statsstøtten?

Dette bringer os ind på det sidste men væsentligste problem ved denne analyse. Og det er dens implicite idealisme. Hvis nationalstaten opstår samtidig med at borgerskabet er den progressive faktor, så er det vel ikke mærkeligt at der er en sammenhæng mellem den borgerlige stat og netop ideen om en nation. I Danmark hed bevægelsen bag grundlovens indførelse de *nationalliberale*. Nej, det mærkelige er nationaliseringen af de principielt internationale socialistiske partier og venstrebevægelser, en tendens der går igen lige fra de nordiske socialdemokratier og til forholdet mellem DKP og SF. SF har fra begyndelsen men nu ikke mindst i Europasammenhængen markeret sig som et nationalt parti, et folkeparti. Nationaliseringen af klasseaspektet, et fænomen der findes over hele Vesteuropa, viser at klasseaspektet savnes hos Anne Knudsen.

En analyse af netop det nationale moment i dansk politisk idehistorie kommer dog ikke uden om det i vesteuropæisk sammenhæng specifikke at grundtvigianismen forbandt frihedsbestrebelse med nationalitetstænkning og kristendom i en syntese som fungerede nøjagtig lige så progressivt for bondebevægelsen i anden halvdel af 1800-tallet som den franske revolution koblet med tysk inspireret nationalisme havde gjort det for den nationalliberale embedsstand i første halvdel af århundredet.

Men ordet 'progressiv' i den foregående sætning giver stadig kun mening, hvis man tror på at det er et fremskridt på vejen mod universel frigørelse at en bestemt gruppe mennesker får selvværd og indflydelse, bliver sig bevidst som klasse *an und für sich* og ikke i stedet lægger vægt på at det ikke var bønderne som sådan men først og fremmest gårdmændene der konstituerede sig som klasse i og med grundtvigianismen. Frigørelsen kom muligvis længere men når det ikke ser ud af så meget nu skyldes det at vejen til universel frihed også er blevet mærkbart længere fordi det samfund der skal frigøres efterhånden er altomfattende – globalt. Nordens frigørelse kan ses som Sydens forbandelse.

Hvorfra kommer det her?

Den franske videnskabsarkæolog Michel Foucault har afdækket det fundamentale skifte der skete i menneskeopfattelsen mellem 1775 og 1850. I denne periode opstod efter Foucaults analyse videnskaberne om mennesket. Det er i idehistorisk sammenhæng to perioder der her sammenfattes idet overgangen mellem oplysningstid og romantik omfatter en række tænkere og digtere som vanskeligt lader sig forstå som tilhørende netop de to retninger. En idehistorisk central person som Herder kan bedst karakteriseres som præromantiker, han tilhører ikke den egentlige romantik men heller ikke – slet ikke – oplysningstiden.

Der var det særlige ved præromantikernes dyrkelse af den klassiske oldtid at de samtidig opdagede afstanden til den. Det er tidsalderens paradoks at den for første gang ser sig selv som en epoke i modsætning til andre epoker. Man glemmer ofte at historismen forudsætter et skel mellem noget som var og noget der er. Det der er,

5. HVOR DANSK? • 95

adskiller sig fundamentalt fra det der var. Hvor vi nu om dage ikke kan undertrykke en fnisen ved tanken om at rationalisterne så de bibelske eller andre historiske personer fuldstændig som samtidens personer så ud, kan vi samtidig ikke fuldstændig fatte hvad det betyder. Når tøjet, gestikken og opstillingerne kunne være hentet fra samtiden viser det blot at man mente at de døde alligevel var samtidige, at der ikke var nogen afstand mellem dem der kom før og dem man var selv. Det idehistorisk nye ved historismen er at den hævder at en tidsalder kan adskille sig fra nutiden så afgørende at den kan siges at være slut. Først da opstår den afstand der giver den særlige melankolske varme hvormed nutiden betragter enhver svunden epoke. For så vidt er historismen selv et irreversibelt skred i dimensioner og af dimensioner.

Historismen var grobunden for de humanistiske videnskaber som videnskaber. Først med dem etableredes det kølige blik som får levet liv til at blive et objekt for forskning.

Så vidt vidensarkæologien. På grænsen mellem oplysningens tidsalder og romantikkens blomstring kan man også finde et politisk jordskred. Det er umuligt at skrive de politiske ideers historie i moderne tid uden at gå tilbage til den borgerlige revolution. Det er den der karakteristisk i eftertiden er blevet nationaliseret som *den franske revolution*.⁴ Men det revolutionære ved den er netop dens krav på universalitet. Menneskerettighederne gælder ikke for nogen særlig nation, stand eller noget bestemt køn, de gælder for alle, alle mennesker. De frihedsrettigheder og deraf følgende krav på ligestilling som i revolutionsåret samler sig i en prisme udsender i eftertiden et så skarpt lys at vi har brugt mere end to århundreder på oplysningsprojektet. Begrebet om folkestyre som styre af og ved folket er stadig centralt i hele vores diskussion af hvad politik er og bør være. Hvordan kan det nu være at de universelle frihedsrettigheder bliver indstøbt i en ide om særlige nationer, særlige folk og deres specifikke skæbne? Hvordan kan det være at ideen om nationalstaten opstår omtrent samtidig med den universelle frihedside som den på afgørende vis former og afbøjer.

Man plejer at spore udformningen af det særlige kompleks af sprog, historie, skæbne og kultur/litteratur som udgør et 'folk' eller en 'nation' tilbage til Herder. Det er både forkert og rigtigt. Som med alt andet i idehistorien bliver eftersporingen vanskeliggjort af at begreberne foreligger for Herder uden at han tilsyneladende behøver at gøre andet end at udfolde dem. Man taler gerne om at ideerne ligger i tiden. Der ligger de så godt gemt indtil de bliver hentet ind i historien. Og det er måske det der sker hos Herder.

I Herders prisskrift om sprogets oprindelse afledes den tredje naturlov som handler om hvorfor dannelsen af nationalsprog var nødvendig, af socialpsykologien. Naboer skændes altid, det ligger i menneskenaturen:

4. Bemærk i denne forbindelse at fejringen af 200-året for revolutionen fejredes med stor pomp og pragt – i Frankrig.

96 • KØBENHAVNSK SOCIOLINGVISTIK

Stivnet Familiehad er saaledes Aarsagen til deres [de primitive folks, FG] Krige, deres saa jaloux Opsplitninger i Folkeslag, som ofte neppe have nogen Lighed mere med Familier, og efter al Sandsynlighed tillige Aarsag til de grundlæggende Forskjelle i Vaner og Sprog. (Herder 1964: 80)

Denne forklaringstype lider under socialpsykologiens evige dilemma, idet forklaringen både er for stærk og for svag. Hvis familiehad var drivkraften så skulle alle familier hade hinanden, for hvis ikke alle gør det hvorfor gør så nogle det? Det var svagheden. Men den alt for store styrke er det samme, bare på vrangen: Nationen som stivnet familiehad forklarer ikke hvorfor nogle familier så langt fra at ligge i krig med hinanden tværtimod danner en identitetsgruppe, et folk. Dermed lader forklaringen forstå at sammenligningen halter ikke bare i størrelsesordenen men i det hele taget. Smågrupper som familier har deres dynamik og den ligner ikke nationalstaters, som det for øvrigt også antydes i citatet.

Det viser sig nu at være et gennemgående træk ved denne idealistiske gennemtænkning af *Problem Sprache* at den er individualistisk, eventuelt biologisk, men ganske mangler et selvstændigt samfundsniveau. Derfor kan man hos både Herder og Humboldt finde en særlig type kortslutninger fra sprog tværs gennem det ikke-eksisterende samfundsniveau til individualpsykologien. Og det er i virkeligheden denne type kortslutninger der er mest præcise sprogligt set⁵:

Det skønneste Forsøg paa en Videnskab om den Menneskelige Fatteevnes og Følelsernes Historie og mangfoldige Charakter vilde saaledes være en philosophisk Sammenligning af Sprogene, for i hvert enkelt af dem er Folkets Tænkning og Charakter præget. Ikke kun det sproglige Værktøj ændrer sig fra Egn til Egn – og næsten alle Nationer har deres særlige Bogstaver eller Lyde – men selve Navngivningen, endog Betegnelsen af hørlige Forhold, ja selv i de umiddelbare Affectytringer som Interjectionerne tjene til, finde vi Forskjelle overalt paa Jorden. Ved de Anskuelsens Emner, som gjøres til Gjenstand for kølig Betragtning voxer Forskjellene endda mere og ved de uegentlige Udtryk, Talens Billeder, og endelig ved Sprogets hele Bygning, det er ved Rækkefølge og Samhørighed af Led med hverandre, ere de fast umaalelige. Det vil saa meget sige, at et Folkes Sjæl intetsteds aabenbarer sig med større Tydelighed end i dets Tale. Om til Exempel en Nation har mange Navne eller er daadrig. Hvorledes Sproget udtrykker Tider og Personer. Hvilken Ordning af Begreberne det foretrækker. Alt dette er ofte i fine Træk til det yderste karakteristisk. [...] Daadrigte Folkeslag have en Overflod af Verbale Modi medens finere Nationer skjelne en Mængde Træk ved de Gjenstande de have ophøjet til Abstrakte Begreber. (Herder 1964: 176)

Den idealistiske sprogtænkning overbetoner hos Herder socialpsykologiens smågrup-

5. Det er ofte meget vanskeligt at forbinde noget præcist sprogvindskabeligt med Herder og Humboldts til dels ret svævende overvejelser, som ofte får en rapsodisk form. Den konklusion er da nærliggende (Böhler 1973, Heintel 1964) at deres anliggende heller ikke var lingvistisk men snarere sprogfilosofisk. Og deres videnskabssyn ikke bare tillod anelsen men foretrak den for beviset.

5. HVOR DANSK? • 97

pe i jagten på folkets genese. Men hos Humboldt får tankegangen en anden accent, idet han forener sprogtænkning med genidyrkelse og litteraturfetichisme: Hos de kunstneriske genier, de store forfattere, potenserer den i folket liggende sjæl således at deres sproglige kraftpræstationer bliver stående som det ypperste billede på den ånd der kun ufuldstændigt kommer til udfoldelse hos os andre. Kombineret med dannelsestænkning og institutionalisering af embedsstandens uddannelse førte denne tankegang til en opfattelse af det tyske folks sjæl som defineret ved sloganet om *Das Land der Dichter und Denker*. Temaet gennemspilles her i landet, virtuost transponeret til sjællandsk, af Vilh. Andersen, som grundlagde det 20. århundredes danskfag på guldalderens litteratur.

Det inspirerende ved den Foucault-inspirerede analyse af nationalstatens ide som Anne Knudsen har formuleret er konstruktionsmetaforen. Det benægtes ikke at nationalfølelsen er en følelse og som sådan så reel som den slags størrelser der kan få folk til bestemte handlinger nu er. Men der lægges nok så meget vægt på at følelsen ikke er direkte erfaringsbestemt men må tilvejebringes. Følelsen er et socialt produkt. Det er denne konstruktionsmetafor der har inspireret det følgende.

Hvis Anne Knudsen har ret i at der er tre kerneområder hvor den kulturelle nationalisme viser sig, nemlig sproget, historien og kulturlandskabet, og hvis hun yderligere har ret i at de står i den rigtige rækkefølge mht. vigtighed så må det følge heraf at sprogforskerne aktivt bidrager til at konstruere en national identitet i og med at de bedriver sprogvidenskab. Og at det er vigtigt for nationalfølelsen at de gør det. Er det rigtigt?

II National sprogvidenskab

Refleksion, objekt og legitimation

I al videnskabelig virksomhed kan der skelnes mellem et objektniveau og et refleksionsniveau. De allerfleste videnskabsteoretikere er enige om at der i den daglige videnskabelige praksis ligger en implicit realisme: Man går ud fra at det man beskæftiger sig med har en eksistens også uden for den videnskabelige beskæftigelses rammer. Bakterier og virus findes uden for laboratoriet, sprog tales også når båndoptageren er slukket. Det er klart at det er et stort og måske stigende problem at undgå for stor afstand mellem det objekt man kan underkaste videnskabelig virksomhed og så det objekt i virkeligheden det skal være et sandt billede af (eller et tilfældigt eksempel på). Dette er i sprogvidenskabens velkendt som problemer med repræsentativitet, med tekstbasis for generaliseringer eller som sociolingvisternes *observer's paradox*. Derimod er der vild uenighed blandt videnskabsteoretikerne om hvilken status de modeller har som man bygger op i løbet af den videnskabelige virksomhed, det er her skellet mellem egentlige realister og andre for alvor bliver føleligt. Sprogvidenskabens

konstruerer et billede af et sprog det kalder dansk f.eks. i form af en grammatik. Basis for grammatikken kan være et antal sætninger fra skriftsproget, excerpter fra båndoptagelser af talesproget eller et korpus af enten skriftdansk eller talt dansk eller begge dele. Men det billede der konstrueres går altid ud over det givne, ellers er der heller ikke meget ved det. Vi påstår at de samme regler gælder for andre sætninger end dem vi har i vores korpus. Eventuelt supplerer vi med sætninger som systematisk testes: Anerkendes de af lingvisten og hans familie som tilhørende sættet af mulige danske sætninger? Siden Chomsky (for europæere med kendskab til Humboldt: siden Humboldt) har vi jo vidst at det var sprogevn og ikke blot sprogudøvelsen vi var i gang med at portrættere. Det objekt der på denne måde konstrueres er refleksionsobjektet, det billede af objektet som vi gør krav på gyldighed for.

Endelig er der legitimation. Begrebet hører hjemme i en helt anden sfære nemlig videnssociologien. Den virksomhed som forskerne i de moderne samfund udøver skal betales af statsmidler. Statsmidlerne stammer fra den enkeltes løn, en vis del tilbageholdes i form af skatter. For dem får den enkelte så ydelser som stilles til rådighed af statsmagten. I længden vil større udbetalinger af statsmidler kræve en argumentation for hvorfor staten skal bruge penge på lige netop det formål. Det er i den forbindelse man taler om legitimation. For så vidt det lykkes en forsker at appellere til en alment accepteret ideologi som begrundelse for den virksomhed han udøver, kan man sige at det er lykkedes ham at legitimere virksomheden.

Rigsdansk

Seniorforsker ved Dansk Sprognævn, Vibeke Sandersen, har i *Nyt fra Sprognævnet* nr. 4 fra december 1993 skrevet en artikel *Om rigsdansk*. Heri hedder det bl.a.:

I det følgende vil ordet *rigsdansk* blive benyttet som overordnet fællesbetegnelse for talt og skrevet sprog, *rigssprog* vil blive brugt om skriftsproget og *rigsmål* om det talte rigsdansk. [...]

For den umiddelbare sproglige bevidsthed er rigsdansk lig med nationalsproget, det sprog der binder os sammen som danske på trods af aldersforskelle og uanset dialektal eller social baggrund; det er en væsentlig del af hele vores nationale identitet. Som et af de nationale symboler bliver rigsdansk i denne opfattelse hævet over den enkelte, ufuldkomne sprogbrugers praksis. Det bliver et forbilledligt sprog, kædet sammen med æstetiske og moralske værdier. Det bliver derfor et sprog vi skal værne om – mod ydre og indre fjender. (Sandersen 1993: 1f)

I Sandersens fremstilling tages der ikke på noget tidspunkt stilling til denne umiddelbare sproglige bevidsthed, så vi må gå ud fra at den også er sprogforskerens reflekterede. Det stemmer da også godt med den uproblematiske eksistens rigsdansken har i dansk sprogforskning. MEN: Der er ikke noget materielt som svarer til begrebet

5. HVOR DANSK? • 99

rigsdansk, siden der ikke er noget sprog som ikke enten er talt⁶ eller skrevet dansk. Dette peger på at den abstraktion der her er foregået i sig selv er et led i konstruktionsprocessen, et led der har til formål at propagere ideen om et fælles sprogsystem bag de to fremtrædelsesformer. Der synes både at være tale om en bestræbelse på at skabe et faktisk rigsdansk og en forskningsmæssig indsats for at reflektere denne størrelse og begrunde den sprogvidenskabeligt.

Det fremgår med al ønskelig tydelighed at rigsdansk er resultatet af en abstraktionsproces. Det vi har erfaring med⁷ er dansk talt af bestemte personer i bestemte sammenhænge og handlende om bestemte ting. Men det begreb om rigsdansk der her beskrives er resultatet af en gennemgribende bortoperering af de omstændigheder som forekommer for specifikke ved det: Rigsdansk er det der er fælles for taledansk og skriftdansk, alle dialekter "af dansk" (hører skånsk hjemme her?), alle sociolekter "af dansk" (hører intersprog baseret på forskellige substrater hjemme her?), alle stilarter "af dansk" (selv om visse stilarter netop er karakteristiske ved at indeholde indslag på "fremmede" sprog), alle sexolekter af dansk (og hvor mange er der så af dem?) – og så ser vi i øvrigt bort fra hvad der tales om, der er ikke noget specifikt dansk indhold i rigsdansk. Vi ser også bort fra "den enkelte, ufuldkomne sprogbrugers praksis" som skrevet står og hvad står vi tilbage med: den rene nationale ide om et dansk sprog.

Den ide er som vi så det, en præromantisk tanke hvor person knyttes sammen med nation. Den identitet som er egen for personen er – siger man – knyttet til modersmålet sådan som det er tilegnet i familien, i den primære socialisationsproces. Men det sprog er ikke rigsdansk, ikke for nogen dansker. Det sprog vi tilegner os i løbet af den primære socialisation er talesprog, kontekstbundet og præget af vores families placering netop i alle de dimensioner der fører til variation. Det er bl.a. derfor familier ikke lader sig sammenligne med noget større held med nationalstater, sådan som Herder ellers forsøgte det. Modersmålet er det levende ord i dets specifikke stedslige, sociale og kønsmæssige udformning og med de indhold det typisk bærer. Det er således ganske uberettiget at rigsdansk eller rigsmålet har invaderet det individualpsykologiske rum hvor det levende talte ord herskede enevældigt, og har fjernet alt det specifikke for kun at lade os stå tilbage med en tvungen modsætning mellem dansk og fremmed.

Skriftsproget derimod er et civilisationsprodukt, hvis nytte er stærkt opreklameret og hvis brug er stærkt på retur. Vi bruger store summer på at opretholde en oplæring i brugen af skriftdansk både produktivt og receptivt. For os alle gælder det at vi læser meget mere end vi skriver og for en stor del af befolkningen gælder det at de

6. Heri indbefattet 'tale' af tegnsprog, man kan jo ikke sige 'tegnat' i denne forbindelse.

7. Se i denne forbindelse også Anne Knudsens kommentarer om sprog og nationalfølelse i Knudsen 1994: 15ff.

slet ikke skriver ret meget selv. Skriftsproget har altid været et klasseprivilegium og endda et som ikke nødvendigvis har været genstand for misundelse. Ikke engang politisk magt er længere knyttet til beherskelse af skriftsproget men i langt højere grad til beherskelse af mediesproget, den særlige blanding af talt sprog, nonverbalt sprog og påklædningsviden som er effektiv på en lille skærm ude i de små stuer. Det kan konstateres at efter 12 års oplæring kan godt 10 procent af den del af en ungdomsårgang som søger ind i gymnasiet skrive sproget uden større vanskeligheder.⁸ Det absurde i at lave en lignende opgørelse for talesproget skulle være nok til at vise hvor forskellige de to størrelser der sammenfattes i begrebet rigsdansk egentlig er.

Skriftdansk ligger betydelig tættere på rigsdansk end talt dansk. Det ligger, som vi har set det, i ideen om et rigssprog at det er rensat for al variation. Skriftdansk er på en række punkter officielt normeret og på en række andre punkter, først og fremmest syntaks, idiomatik og tekstkomposition, stærkt normeret i praksis omend ikke officielt ensrettet. Det kan jo ikke for den enkelte elev gøre den store forskel om dansk-læreren sætter den røde streg i stilen med henvisning til et opslag i *Retskrivningsordbogen* af 1985 eller om han bare 'retter en fejl', som det hedder. Begrebet fejl giver kun mening i relation til en norm og den norm findes ikke kodificeret nogetsteds som gør det muligt at rette en elevs 'at tage hensyn med' til et 'at tage hensyn til'. Anden henvisning end at "det hedder det ikke" gives ikke.

I Danmark er der således en stærkt konserverende indoktrinering som holder fast på skriftsproget så det ikke udvikler sig ret meget⁹ fra generation til generation. Måske affødt af overdreven indtagelse af nationalisme overføres denne holdning til talesproget især i egne hvor der tales hørbar dialekt. Der er ikke foretaget egentlige naturalistiske undersøgelser af hvor meget lærerne retter rundt omkring på skolerne men fra de forskere der i de senere år har interesseret sig for det, først og fremmest Tore Kristiansen men også Hans Jørgen Ladegaard og Karen-Marie Gjørup Hansen, foreligger der nu, delvis i form af observationer, delvis i form af spørgeskemaudfyldninger, resultater som tyder på ganske udbredt rettevirksomhed (se Kristiansen 1990, 1991 og 1993, Ladegaard indlæg på Odense symposium om sprogforandringer og i sociolingvistisk studiekreds, Gjørup Hansen upubl. speciale om sprogholdninger i Thy). Den nationale ide om et rigssprog har konsekvenser for modersmålet, det afrettes og tilpasses i den nationale ides navn.

8. Jeg henviser her til den ringe dokumentation der er for disse vilde påstande i Gregersen og Togeby 1992 samt Undervisningsministeriets stavfejlundersøgelse.

9. Set ud fra dette synspunkt er de mængder af især præpositionsfejl og sammenblandede idiomter som vi alle retter nidkært, et udtryk for at sproget hos den unge generation er i kraftig udvikling. En elev skriver f.eks. "...som en trussel *af*vores kultur" i stedet for *som det jo hedder*"...som en trussel *mod*vores kultur." Men det for at kunne rette denne 'fejl' må man kunne forstå sætningen, og når man kan forstå sætningen er det så en fejl?

5. HVOR DANSK? • 101

Objektniveau: Konstruktionen af dansk i sproghistorien

Hvornår kan man tale om et dansk i løbet af sproghistorien, hvornår skilte dansk sig ud som et særligt sprog og hvilket dansk var det så? De data vi har til at besvare dette spørgsmål er dels de nordiske runebeskrevne sten og genstande dels skriftlige kilder fra hele det nordgermanske område, navnlig oldnorsk, oldislandsk og angelsaksisk, dvs. de nærmeste naboer. Som bekendt er de tidligste sammenhængende tekster fra den geografiske enhed som siden Jellingstenen kaldes Danmark, lovteksterne fra midten af 1200-tallet.

I Peter Skautrups monumentale *Det danske Sprogs Historie* (DSH), bind I står der om "Valdemarstiden":

Vi er færdige med vikingetiden, udfærdens og kolonisationernes tid, om end ikke med erobringens tid. England er tabt og forbindelserne med de nordiske kolonier der og andetsteds kappes af. Danmark afrundes nationalt. Vi går ikke længere i flok og følge med nordmænd og svenskere. Vi bliver en nation også sprogligt set, men vi har til tider og på visse steder besvær med at forsvare vore grænser. Politisk lykkes dette i den centrale del af perioden, hvor det kortvarige Østersøvelde bragte Danmark frem blandt de europæiske stormagter, men efter slaget ved Bornhoved 1227 er stormagtstiden for stedse forbi. Kulturelt og sprogligt lader vi uden aktiv modstand det fremmede strømme ind over os. Bortset fra vor egen tid kan der næppe i Danmarks historie findes et tidsrum, hvor så meget kulturelt og sprogligt fremmedgods kommer ind som netop i denne og begyndelsen af den følgende periode. (DSH, I: 183)

I denne passage gør et bestemt begrebspar tjeneste: 'Dansk' og 'fremmed' er de poler som sprogudviklingen forholder sig til. "Vi" lader "uden aktiv modstand" "det fremmede" "strømme ind over os". Man forestiller sig hvordan den aktive sprogmodstandskæmper ville have set ud. Mon han ville have lignet Niels Ebbesen?

Skautrup ligger her i forlængelse af en linje i dansk sprogforskning som starter med Rasmus Rasks *Retskrivningslære* (s.105ff) og udføres i detaljer i N.M. Petersens *Sproghistorie* (passim men se navnlig s. 53ff). Inddelingen skelner mellem fire perioder: ældste dansk (omtrent 1100-1250), ældre dansk (1250-1400), gammel dansk (1400-1530) og dansk (1530-1660 eller slutningen af 1600-tallet). Der er dog visse forskelle mht. dateringen men de er væsentligst af teknisk karakter. Derimod er fortolkningen af perioderne overalt den samme: I den første periode forandres sproget "af sig selv" i forhold til det fællesnordiske udspring, og denne forandring fuldføres i anden periode. I den tredje periode kæmper dansk med tysk indtil sproget i tiden efter reformationen fastlægges i og med Chr. Pedersen og bogtrykkerkunstens opfindelse. Bemærk at historien på god nationalromantisk vis har en retning nemlig mod dannelsen af en fast skriftsprognorm og det ikke en hvilken som helst højtyk sådan men den for dansk særlige skriftsprognorm.

På objektniveauet gives altså det ikke særlig overraskende svar at det ældste dansk, som dog er dansk og ikke fællesnordisk, er de ældste danske tekster, lovteksterne.

102 • KØBENHAVNSK SOCIOLINGVISTIK

Dette svarer til at vi på objektniveau har det store problem med den anden del af rigsdansken at det talte sprog ikke er hverken umiddelbart eller middelbart tilgængeligt i form af kommentarer om hvordan det har lydt. Vi er således henvist til at rekonstruere talesproget ved hjælp af skriftsproget, et hasarderet foretagende i betragtning af at skrivekyndigheden var forbeholdt en lille del af befolkningen, at den var koblet med latinkyndighed og kirkelighed og at lovtekster i almindelighed kan antages at have tilhørt et stilleje i den øverste ende af højtidelighedsskalaen, det formelleste af de formelle sprog.

Det er på den baggrund man skal se Peter Skautrups forsøg på at sammentænke de lydudviklinger som sandsynligvis ligger bag skriftudviklingen i denne periode i en stor syntese. Man får det klareste indtryk af Skautrup-tesen ved at læse den lille artikel *Hvorledes dansken blev til* fra 1944, det år hvor første bind af sproghistorien udkom.

Opstiller man skematisk de for dansken grundlæggende lydforhold, vil man se, at de bliver til i 1100- og 1200-tallet, og at de groft kan deles op i to grupper.

Den ene gruppe omfatter de egentlige lydlove, regler som virker hele sprogsystemet igennem, og som er konstitutionelle i deres art. [...] Den anden gruppe omfatter væsentlig udviklinger, som kun gennemføres i en vis udstrækning eller dialektalt i visse områder, hovedsagelig kvalitative udviklinger, som er betinget og bestemt af lydombgivelserne [...] og denne gruppe interesserer mindre i denne forbindelse, hvor vi søger at sammenfatte det specifikt danske. (Skautrup 1944 (1976): 85)

Skautrup-tesen er mig bekendt det eneste forsøg der findes på at definere på rent sproglig basis hvad der er karakteristisk for dansk og hvorfor komplekset lige præcis ser sådan ud. Vi koncentrerer os altså om den første gruppe. Herunder opregnes: infortissvækkelsen, klusilsvækkelsen og spirantsvækkelsen samt en række kvantitative ændringer: vokalforlængelse i åben stavelse, forskellige konsonantforlængelser, stødets og støttevokalers udvikling.

Selve Skautrup-tesen lyder så:

... at de for dansken som selvstændigt sprog konstituerende drag ene og alene skyldes den særdanske accentforskydning, som sætter ind omkring 1100 og virker stærkt i den nærmest følgende tid. (ibid.: 87).

Forudsætningen for at Skautrup-tesen kan opretholdes er at vi med føje kan postulere at der har fundet en accentforskydning sted og at de svækkelser der er opregnet alle kan henregnes som effekter af denne. Nu er det indlysende at man tidligere har vandret den modsatte vej: Når man konstaterer svækkelser *en masse* kunne man med rimelighed antage at der skete en accentforskydning. Det er meget vanskeligt at forestille sig nogen måde hvorpå man kan komme ud af denne cirkel for så vidt som man bliver inden for det attesterede sproghistoriske stof. Man måtte formentlig opsøge paralleltilfælde fra andre sprog, eventuelt opdyrke eksperimentelle data med intensi-

5. HVOR DANSK? • 103

tetsforskydninger for at se om der i disse tilfælde automatisk opstod svækkelser. Værre er det imidlertid at Lis Jacobsen og Kristian Hald, vist nok uafhængigt af hinanden, allerede i deres respektive anmeldelser af første bind af sproghistorien gjorde opmærksom på at infortissvækkelsen og klusilsvækkelsen har forskellige intensitetscentre og derfor ikke kunne have samme årsag. Infortissvækkelsen har – som Skautrup vidste det bedre end nogen og som han da også nævner det i artiklen – sit intensitetscentrum i jysk hvor den jyske apokope anses for at være den fuldstændige gennemførelse af den infortissvækkelse som højst er fakultativ i resten af landet. Klusilsvækkelsen har derimod et ganske andet forløb. Den har sit udbredelsescentrum på øerne, hvad Skautrup da også nævner. Endelig forløber spirantsvækkelsen helt uensartet over det dialektale område. Hvad der således først sammenfattes under de tre svækkelser viser sig mht. udbredelsescentrum og udbredelsesmåde at ligne den anden gruppe af lydudviklinger på påfaldende vis, den gruppe der ikke kunne have den store interesse i denne forbindelse netop fordi de kun gennemførtes dialektalt eller i en vis udstrækning.

Den påfaldende egenskab ved de danske talesprog i forhold til svensk og de fleste norske dialekter at de manifesterer en eller anden form for svækkelse, kan nok ikke forklares ved én og kun én landsdækkende, men særdansk, accentforskydning. Efter alt hvad vi ved om svækkelser, lenitionsprocesser, kan de først og fremmest forklares ved taletempo. Når dansk lyder anderledes end svensk skyldes det i alt væsentligt at vi har vænnet os til at tale hurtigere. Længere er det svært at komme: Hvorfor i alverden skulle vi dog tale hurtigere i Danmark end i resten af Norden? En national ejendommelighed?

Refleksionsniveau: Konstruktionen af dansk i sproghistorien

Her lader det sig gøre at skelne mellem talesproget og skriftsproget. Historismens indsats også i dansk sprogvidenskab blev at fortælle historien om hvordan dansken blev til. Af den fællesnordiske fortid udviklede sig et særsprog som efter kamp på livet med nedertysk ved reformationstidens indsats blev til et brugeligt dansk, brugeligt til lange og komplicerede tekster, brugeligt til at undervise og prædike på og til sidst også brugeligt til at undervise i.

Historismen anfægtes i begyndelsen af dette århundrede fundamentalt af strukturalismen. Modsætningsforholdet er dybtgående men forarbejdes forskelligt hos de forskellige strukturalister. Pragerskolen havde som et fjernt mål at lægge tilstrækkelig mange tilstandsbeskrivelser af strukturelle systemer ved siden af hinanden til at man kunne rekonstruere sproghistorien, mens Genève-skolen arbejdede med forholdet mellem litteratur og sprog i form af Ballys stilistik. I den danske strukturalisme fik Louis Hjelmslev en særlig betydning for netop det nationale fag og det var da logisk at kampen mellem historister og strukturalister kom til at stå lige her.

For at forstå den særlige udformning kampen fik i Danmark er det imidlertid nødvendigt at gå lidt nærmere ind på historismens refleksionsobjekt. Der kan skel-

nes to tendenser i den danske historisme: en *sociohistorisk*, repræsenteret af linjen fra N. M. Petersen over Lis Jacobsen og til Skautrup og en *faktapositivistisk* fra Lyngby og Wimmer over P. K. Thorsen til Johs. Brøndum-Nielsen.¹⁰ Den sociohistoriske retning kulminerer i Skautrups sproghistorie mens den faktapositivistiske retnings hovedværk er Brøndum-Nielsens *Gammeldansk Grammatik* (GG).¹¹

De to retninger støder sammen flere gange, mest berømt er de to kronikker Lis Jacobsen offentliggjorde om sproghistoriens historie. Her sammenligner hun N.M. Petersens sproghistorie med Brøndum-Nielsens i form af første bind af GG. Kronikkerne blev offentliggjort i de dage hvor Brøndum stod på valg til Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Bortset fra lejlighedsprosaen formulerer Lis Jacobsen her med vanlig præcision kravene fra den sociohistoriske retning til en sproghistorie:

Af langt mere indgribende Betydning for Sprogskildringen er dog det andet Punkt: Fastsættelsen af "*Skriftsproget*" som Undersøgelsens Genstand. – Ved Skriftsprog fortaas *ikke* det skrevne Sprog i Modsætning til det talte, men det Sprog i hvilket Lyd og Former var *fæstnet*, i Skrift og i Udtale, d.v.s. Litteratursproget, Rigssproget, i Modsætning til "Landskabsmaalene" og Sproget i de heraf prægede Skrifter. (Jacobsen 1929, kronik I: spalte 5f)

og med mere præcis adresse til GG:

Det Hovedspørgsmaal, der under Læsningen af denne stort anlagte historiske Grammatik stadig trænger sig i Forgrunden, er, om det kan forsvares at give alle disse Dialektismer og Individualismer en saa fremtrædende Plads. Helt bortset fra, at det er tvivlsomt, hvad Forf. med Urette intetsteds nævner, *om* ogsaa alle disse Former har haft Liv udenfor Papiret, saa er det et Spørgsmaal af vidtrækkende Betydning for Sproghistoriens Arbejds-linier, hvorvidt Konstateringen af Dialektismer af snævert lokaliseret og interimistisk Art bør inddrages i Fremstillingen af Sprogets Udvikling paa en saadan Maade, at de kommer til at overskygge de gennemgribende Forandringer, der har været bestemmende for den Form, i hvilket Modersmaalet er blevet fæstnet som Litteratursprog. (Jacobsen 1929, kronik II: spalte 15)

Her formuleres i kritikken af faktapositivismens hovedværk programmet for en helt anden sproghistorie. I modstillingen mellem den på enormt dialekt- og kildekundskab baserede rent fremstillende fortælling om variationen i det danske sprogsamfund i de ældste tider som Brøndum-Nielsen havde leveret med GG og så den tolkning af kilderne som skiller det der blev til rigssprog fra det der forblev tilløb i form af loka-

10. Jeg er ganske klar over at Aage Hansens lydhistoriske arbejder falder uden for denne beskrivelse men jeg kan ikke finde ud af hvordan han skulle anbringes i dette billede. Måske er han en slags strukturalistisk faktapositivist.

11. Det er for faghistorien måske mere kuriøst end interessant at bearbejdet til begge værker blev ydet af Karl Martin Nielsen. Han var ikke alene om det men han var med i begge værker.

le skriveformer og rene "fejl" tog Lis Jacobsen N.M. Petersen til indtægt for den sidst nævnte sociohistoriske tilgang. Lis Jacobsen havde selv i 1910 erhvervet doktorgraden for en afhandling om det danske rigssprogs historie fra Eriks lov til Chr. III's bibel.¹² Den samme Lis Jacobsen stod som administrator af Det danske Sprog- og Litteraturselskab bag planen om at få Peter Skautrup til at skrive en ny dansk sproghistorie.

De historier de to retninger inden for historismen fortæller er således ikke ganske enslydende. Den ene lægger vægt på at meddele kildernes tale i så ufortyndet form som muligt med henblik på en systematisering af de lydforandringer der ses at have formet stoffet, mens den anden fremhæver de lydforandringer der er blevet som Lis Jacobsen siger "fæstnet" og ser bort fra dem der ikke blev optaget i rigssprogsnormen. Den sociohistoriske retning lægger således op til at blive indpasset i en sociolingvistik mens den faktapositivistiske retning ligger i klar forlængelse af det junggrammatiske paradigme først indført i dansk sprogvidenskab af Lyngby og bragt til blomstring hos Vilhelm Thomsen og Karl Verner. Det generelle perspektiv her er lydfysiologisk og psykologisk.

Hvor den sociohistoriske retning således leverer råstoffet til en helt anden fortælling om klassekampen i og om sproget fortæller den faktapositivistiske retning om hvad der står i kilderne og om hvordan det kan systematiseres som typer af sproglige forandringer. Faktapositivisterne når først frem til det ekstralingvistiske i og med spørgsmålet om hvorfor disse forandringer opstod netop her og netop da, det såkaldte aktualiseringsproblem.

For eftertiden har de to former for sproghistorie været nemme at placere som henholdsvis en underafdeling af historien og en underafdeling af den komparative sprogforskningsforskning. For dem begge er den nationale afgrænsning af sproghistoriens objekt som det sprog der tales og skrives inden for landets grænser dybt problematisk fordi landet ikke havde samme psykologiske realitet og slet ikke samme udstrækning igennem historien. Og sidst men ikke mindst fordi der blev talt andet end dansk i Danmark også før de flersprogede indvandrerbørn kom på forsiden af aviserne.

Problemet viser sig hos Skautrup i at begrænsningen af synsfeltet virker arbitrær når en række af de dialektale udviklinger har årsager eller parallelfænomener uden for landets grænser. Hos Brøndum-Nielsen viser problemet sig i at han ikke undersøger proveniensens til de middelalderlige tekster rent sprogligt: Hvor meget er latinpåvirkning, hvor meget er svenskpåvirkning og hvad med de angelsaksiske talende munke?

12. Det var dette værk Brøndum-Nielsen altid refererede til med forsætningen "anderledes men urigtigt hos Lis Jacobsen" når han da overhovedet refererede til damen. I et interview med Harry Andersen udbød denne midt i en karakteristik af Br.-N.: "Hvorfor skrev han aldrig: "Anderledes, men korrekt!""

Refleksionsniveau: sprogteoriens objekt

I den idehistoriske udvikling afløser strukturalismen historismen. I virkeligheden skete det først inden for sprogvidenskaben men udviklingen kan ikke ses som en regelret erstatning af det ene synspunkt med det andet. Historismen var et faktum som ikke lod sig ignorere og den schweiziske sprogforsker Ferdinand de Saussure der som den første gennemtænkte strukturtankegangene, havde da også som motiv og ide at få videnskabeliggjort den historiske sprogforskning. Det førte ham frem til skellet mellem synkroni – studiet af de samtidigt foreliggende størrelser – og diakroni – studiet af de gennem tiden foreliggende størrelser.

Strukturalistisk sprogvidenskab inspirerede Peter Skautrup til Skautrup-tesen omtalt ovenfor, en logik for sprogforandring som forbinder en lang række enkeltudviklinger. Men ellers var det karakteristiske for strukturalismen bevægelsen bort fra nationalfaget og over mod et alment begreb om sprog. Allerede Humboldt havde givet et udkast til en almen komparativ sprogvidenskab som skulle afdække både det fælles og det særegne i en stor sammenlignende bevægelse. Men i den amerikanske og dele af den europæiske strukturalisme kom fronten til at gå mellem historisternes nationale filologier og sammenlignende sprogvidenskab på den ene side og de almene lingvister på den anden side. De almene lingvister studerede ikke et eller flere sprog for dette eller disse sprogs egen skyld – og heller ikke for den særegne kulturs skyld der efter sigende afspejlede sig i sprogstrukturen – men for at kunne bidrage til en stadigt kumulerende viden om hvad sprog som sådan er for en størrelse. Det er klart at en sådan forskning har brug for empirisk brændstof i form af analyser af sprogstrukturer på forskellige niveauer men den er eksplicit inter-national eller a-national i sin tendens.

Strukturalismen etablerer altså et refleksionsobjekt som er en synkron struktur. Denne kan forstås som en enhed af struktur og manifestation eller som en ren struktur. Pragerne operer for det første, mens Hjelmslev netop i polemik mod pragerne hævder den substansløse form som lingvistikkens mål.

Men hævder man en substansløs form som refleksionsobjekt så kommer den struktur man afdækker for dansk til at minde om alle de andre strukturer der indeholder et bestemt antal elementer som står i et bestemt forhold til hinanden. Tager man ikke hensyn til substansforhold kan dialekter der har kommutation mellem 20 vokalstørrelser simpelthen ikke sammenlignes med systemet for talt rigsdansk hvad det så ellers er. Antallet af elementer gør det illegitimt overhovedet at se den forbindelse som udelukkende ligger i at der er en systematisk relation mellem de to systemer så snart man inddrager manifestationen. Så det må man heller ikke.

Endnu sjovere bliver det når man læser hos Hjelmslev i *Stratification de langage*.

I det normale tilfælde for et sprog som fransk eller engelsk vil den fonematiske og den gra-

5. HVOR DANSK? • 107

fematiske analyse af udtryksplanet resultere i to semiotisk forskellige former og ikke en og den samme semiotiske form manifesteret i to forskellige substanser.” (Hjelmslev 1954 (1959): 49)¹³

Altså: Rigsdansk, ét og samme *langue*, bliver af den strukturalistiske teori opløst i to forskellige semiotiske former, én for skriftsproget og én for talesproget (hvilket af de mange mulige vi så taler om). Dermed er det refleksionsobjekt som netop ligger i begrebet rigsdansk endegyldigt væk, det kan ikke etableres som lingvistisk relevant størrelse, der er ingen fælles form, kun to forskellige.

Konklusionen ligger lige for. Den er klarest formuleret af Noam Chomsky i et interview Herman Parret havde med ham:

[Parret:] I den nyeste sprogvidenskabelige litteratur lægger man mere og mere vægt på dialektal variation. Betyder det en udvikling mht. begrebet *kompetens*?

[Chomsky:] – Jeg kan ikke se der er noget problem her. Jeg ser ingen grund til at modificere det forslag jeg fremsatte i *Aspects* [of the Theory of Syntax, 1965, FG] nemlig at sprogteorien som objekt har en idealisering: en ideel taler-hører i et homogent sprogsamfund. Selvfølgelig erhverver virkelige taler-hørere i praksis deres sproglige kompetens i et sprogsamfund som langt fra er homogent. Sprogbrugere bliver udsat for dialektale og idiolektale varianter og kan endda tilføje egne ejendommeligheder. De kan ovenikøbet blive udsat for variantsystemer som er så forskellige at de bliver anset for at være forskellige sprog, skønt vi her må huske den banale og korrekte iagttagelse at skellet mellem ‘sprog’ og ‘dialekt’, sådan som disse begreber normalt bruges, involverer alle slags sociopolitiske faktorer. Den der engang sagde at et ‘sprog’ er en dialekt med en hær og en flåde var tæt på sandheden. (Parret 1974: 40f)

For sprogteorien er nationalsproget en ekstra-lingvistisk defineret størrelse må vi tro. Dette kunne se ud som om transformationsgrammatikken endegyldigt havde overladt de nationale sprog til sociolingvistikken. Men det viser sig at den udskilte størrelse dukker op igen på et centralt sted når sprogvidenskaben skal etablere sit objekt: En grammatik skal producere alle og kun de sætninger som hører til sproget L. Det er kriteriet for om grammatikken for sproget L opfylder kravet om at være empirisk adækvat. Men hvilke sætninger hører til sproget L? Det der så ud som en sociopolitisk konstatering af at sprog findes på alle niveauer viser sig her at være en renlivet accept af at dansk det er nu engang det alle mener dansk er: rigssproget. Ringen er sluttet. Hvor sprogteorien adskilte samler den (transformationelle generative) grammatiske praksis: Kun skriftsprog, kun fejlfrit skriftsprog, kun det bedste sprog – er dansk og kan beskrives. Alt andet er variationer, dialekter, sociolekter, kronolekter, sexolekter ‘af dansk.

Man talte i sociolingvistikkenes barndom om deficitmodellen, der beskrev arbejder-neger-kvinde-you *name it*-sprog som affødt af en mangel (en deficit) i forhold til

13. Se min behandling af denne passage i Gregersen 1991: 49f med note 8.

det normale. Når det drejer sig om børnesprog er det let at se manglen som begrundet i at der er tale om et forstadium til det normale, det normale vil udvikle sig med tiden. Over for kvinder, arbejdere og sorte må man dog hellere gribe ind med træning for at sikre at det sker. Deficitmodellen blev problematiseret af William Labov som foreslog en kulturel relativistisk differensmodel. Men i sprogvidenskabens praksis levede deficitmodellen videre til for et par år siden. Da blev Erik Hansen og Lars Heltoft frikøbt af Statens Humanistiske Forskningsråd med det formål at udarbejde en grammatik for dansk. I en midtvejsrapport (Hansen og Heltoft 1994) hedder det:

(b) Grammatikken skal afgrænse hvad der hører med til sproget og hvad der ikke gør det, dvs. hvad indfødte danskere faktisk siger og skriver.

Denne normative funktion er både forskellig fra det klassiske begreb om normativ grammatik og fra det Chomskyske acceptabilitetsbegreb.

Den traditionelle normative grammatik afgrænser på socio- og kronolektisk grundlag en ret snæver delnorm der defineres som det centrale rigsmål. Den norm som GDS behandler, er langt videre og kan summarisk karakteriseres som alt nutidigt dansk. Når dialektmateriale ikke inddrages overalt, men kun i forbindelse med et begrænset antal (centrale) problemstillinger, er det begrundet i projektets praktiske gennemførlighed, og udtrykker ikke et principielt eller teoretisk begrundet valg.

Afgrænsningen af hvad der 'hører med til sproget' foretages således ikke direkte gennem acceptabilitetsbedømmelser. I princippet hører samtlige varieteter af dansk, inklusive de dialektalt prægede, med til beskrivelsens genstand og acceptabilitetstests kan ikke belyse mere end en enkelt delnorm. Slående og fylldigt excerptmateriale tillægges større vægt end acceptabilitetstests. (Hansen og Heltoft 1994: 56)

Man bemærker måske at det teoretiske træder noget i baggrunden for det praktiske: Hvorfor skulle det ikke være alt nok at en acceptabilitetstest belyste blot en enkelt delnorm, det er dog værdifuldt *anyway*? Men det springende punkt er et helt andet. Det gemmer sig i ordet 'indfødt'. Her viser udfordringen fra det nationale sig igen. Betyder det hvad der står – 'indfødte' må vel inkludere alle de personer der har dansk statsborgerskab og er født her? – må det nemlig have den konsekvens at en række flersprogede danskeres dansk skal beskrives også i GDS. Og det er da vist ikke hvad Hansen og Heltoft har tænkt sig.

Omvendt: Hvis ikke det sker vil Hansen og Heltofts *Grammatik over det Danske Sprog* faktisk blive normativ: Det er altså ikke dansk det eller de sprog de nye danskere taler. Måske *er* de slet ikke danskere.

Videnssociologi: Legitimation

I 1946 da krigen lige var slut, samledes Nordens nordiske filologer i København til Nordistmøde. Arrangører var Poul Andersen og Paul Diderichsen. Sidstnævnte var nødt til med kort varsel at springe ind som oplægsholder og holdt så et oplæg om anvendelsen af strukturelle metoder i den nordiske filologi. Men hvilket oplæg. "Maal

5. HVOR DANSK? • 109

og Midler i Nutidens nordiske Filologi” er med rette berømt for sin karakter af *soul searching*, ikke for ingenting påberåber Diderichsen sig Kierkegaard i afslutningsordene.

I kort begreb stiller PD det spørgsmål til den tilstedeværende *crème de la crème* af nordiske filologer om den nordiske filologi ikke har overlevet sig selv sådan som den har været drevet, nemlig som historisk national filologi:

Den nordiske Filologi har altsaa stadig sine Opgaver inden for den nationale Kultur; den skal bevare Fortidens litterære Mindesmærker og gøre dem tilgængelige for Samtiden; den skal yde sit til at gøre Kendskabet til Hjemstavnen og den folkelige Kultur mere fyldigt og levende, og den har sin beskedne Opgave som Modersmaalets Tjener. Men det kan ikke nytte at skjule, at den paa alle disse Omraader *har* øvet sin væsentligste Indsats, og at den staar i Fare for at blive en gold Metode, der har overlevet sig selv ved at gøre Middel til Maal. Skal dette undgaaes, maa hver enkelt af os paa den Plads, hvor vi er sat, gøre sig selv Regnskab for den menneskelige Værdi af det Arbejde, som han medvirker i. (Diderichsen 1947: 67)

Efter et afsnit om hvorledes den nationale filologi kan ses som en regionalt specialiseret afdeling af den internationale lingvistik og en diskussion af den genetiske lingvistik alias den sammenlignende indoeuropæiske sprogvidenskab, når PD til konklusionen:

Den genetiske Lingvistik maa saaledes – efterhaanden som dens national-historiske Betydning afbleges – henvises til de aandelige Sysler, der har deres Værdi i sig selv, i den Erkendelsesglæde, de skænker de faa, der har Lyst og Lejlighed til at hellige sig Studiet. At denne Glæde er baade stor og ren, skal jeg være den sidste til at nægte. Men betragtet som Værdimaaler volder den Vanskeligheder til to Sider: udadtil, naar det gælder at bevise Forskningens Samfundsnytte; indadtil, naar man vil veje Værdien af Metoder og Resultater – eller naar man vil forsvare sig mod den indre Anklager, der hvisker, at Tiden stiller mere paatrængende Krav til dem, hvem Kundskab og Tænkeevne er beskaaret. – Ogsaa en Filolog kan jo i Kierkegaards Fædreland komme for Skade at føle sig som en “eksisterende Tænker”. (ibid.: 77)

Og så brød stormen ellers løs. I de mest formfuldendte vendinger henrettede man budbringeren i stedet for at tage meddelelsen alvorligt. Johs. Brøndum-Nielsen forsikrede forsamlingen om at der ikke var noget “svælgende Dyb befæstet mellem den ældre og den yngre Forskningsretning” for så at slutte med at advare de yngre mod “dogmatisk ensidigt [at] praktisere den strukturelle Metode til Skade for Forskningsresultaternes Kvalitet. Den sidste Tids hjemlige Forhold har vist, at saadanne Farer foreligger.” (Nordistmødet 1946: 87). Han må vel have hentydet til Anders Bjerrums disputats om Fjoldemålet fra 1944.¹⁴ Og L. L. Hammerich ind-

14. Poul Andersen har i sin nekrolog over Brøndum-Nielsen (Andersen 1978: 7f) givet en livlig beskrivelse af hvordan PDs indlæg virkede på forsamlingen. Poul Andersen giver her også den vigtige oplysning at det der står i beretningen fra mødet ikke står til troende. Det er slet ikke sikkert Brøndum-Nielsen sagde noget og givet at han ikke sagde det der står. I beretningen, som er redigeret af PD “i Samarbejde med Poul Andersen og Johs. Brøndum-Nielsen” (bagsiden af titelbladet)

ledte *then and there* et felttog mod strukturalisterne som skulle optage ham i mere end fem år.¹⁵

Man kan ikke sige at deltagerne i diskussionen forholdt sig synderlig præcist til legitimationsproblematikken: Hvordan skal man forsvare at man beskæftiger sig med dansk eller nordisk filologi/sprogforskning? En konkret udformning får problemet hvis man sammenholder indledningen til OSG med slutordene: I indledningen bliver Hjelmlev helt asyndetisk når han skal beskrive sprogets væsentlighed:

Talen er personlighedens kendemærke paa godt og ondt. Hjemegnens kendemærke. Nationens. Menneskehedens adelsmærke. (Hjelmlev 1943: 5)

Men efter endt rejse hedder det som udgangsbøn i kursiv at sprogteoriens forpligtelse er *humanitas et universitas*. Hjelmlev har sandsynligvis ikke selv set disse to standpunkter som modsætninger, for ham var eller burde den nationale sprogvidenskab være en ægte underafdeling af den internationale almene sprogvidenskab, lingvistikken. Alligevel er det påfaldende at universitetssystemet, skolesystemet og ungdomsuddannelserne ser det omvendt: Den nationale sprogvidenskab er grundlaget for den almene, som man kun kan studere på universitetet. Det betyder at den nationale sprogbeskæftigelse stadig ikke behøver nogen begrundelse men ses som legitimeret i sig selv. Og det betyder så at legitimiteten består i at sprogforskeren leverer det bly nationalismen støber sine kugler af. Alene det at der findes et fag der hedder dansk og som består af dansk sprog og dansk litteratur med udblik til verdenslitteraturen hvor det er nødvendigt, sikrer at der stadig vil være en nationalstat ved navn Danmark.

Den multikulturelle udfordring

Hvor Diderichsen stod over for en udfordring som havde karakter af indre udtørring og kun et forventet ydre tab af legitimitet står nutidens danske sprogforskere over for en betydelig mere alvorlig både indre og ydre udfordring: Enten kan man vælge at deltage i maskeraden og uproblematisk og uproblematiserende beskæftige sig med det centrale danske ordforråd eller det fællesdanske rigssprog hvad der eventuelt kan danne basis for en servicering af såvel ud- som indland i sprogteknologisk henseende, eller man kan bidrage til det sprogsociologiske paradigmes afdækning af konstruktionen af dansk og variationen i det danske sprogsamfund uden på national-sproglig basis at fastlægge hvilke størrelser der kan kvalificere sig til at komme i betragtning.

står der at "De Stykker, som [...] ikke – eller kun i væsentligt afvigende Form – har været Forelagt paa selve Mødet er [...] mærket med en Stjerne ved Forfatternavnet" (s.VIII). Brøndum-Nielsens indlæg er *ikke* markeret med en sådan asterisk.

15. Se dokumentationen i Gregersen 1991: 193ff.

For den der vælger den første mulighed vil det sikkert komme som en overraskelse at man samtidig vælger side i kampen om hvor vidt Danmark skal være et flerkulturelt samfund også sprogligt set eller forblive den undtagelse som det hidtil har været: det eneste eksempel i Europa som lever op til den europæiske definition på en nationalstat, et næsten fuldkommen sprogligt og kulturelt homogent samfund (Knudsen 1989: 3). For den der vælger den anden løsning vil forskning blive en dobbelt kritik: en samtidig kritik af afgrænsningen af realobjektet og en kritik af refleksionsobjektet. Hverken det sprog der studeres eller det sprog der postuleres som sprogteoriens objekt kan være nationalt afgrænset hvis det skal leve op til virkelighedens kompleksitet.

Den sidste og formentlig mest benyttede mulighed er at beskæftige sig med de problemer den internationale sprogforskning sætter på dagsordenen. Her leverer det danske sprogsamfund blot materiale til analyser af de problemer de udenlandske teorier genererer. Den danske indsats er så et lille men ikke derfor uvæsentligt bidrag til den kritiske reception af teorier der hovedsagelig tager udgangspunkt i sprogsamfund som på den ene eller den anden måde adskiller sig fra det danske. Faren er blot at der her netop bliver tale om en virksomhed for de få. Er forskning for folket nødvendigvis forskning for nationalstaten?

Litteratur

- Andersen, Poul 1978: Johannes Brøndum-Nielsen. Minder om Læreren og Vennen. *Acta Philologica Scandinavica*, 32 (1), 1–11.
- Anderson, Benedict 1983: *Imagined Communities*. London: Verso.
- Bjerrum, Anders 1944: *Fjoldemålets Lydsystem*. København: Ejnar Munksgaard.
- Böhler, Michael 1973: Nachwort, Wilhelm von Humboldt: *Schriften zur Sprache*. Stuttgart: Reclam.
- Diderichsen, Paul 1946: *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Diderichsen, Paul 1947: Maal og Midler i Nutidens nordiske Filologi. *Det første Nordistmøde 1946*, 62–77.
- Gregersen, Frans 1991: *Sociolingvistikens (u)mulighed*, Bind 2. København: Tiderne Skifter.
- Gregersen, Frans og Togeby, Ole 1992: Dansk stil og dens retning, *Dansk Noter*, nr. 4, december, 43–50.
- Habermas, Jürgen og Michnik, Adam 1993: Overcoming the Past, *New Left Review* 203, 3–16.
- Hansen, Erik og Heltoft, Lars 1994: Grammatik over det Danske Sprog. *språu, sprogvindenskabelige arbejdspapirer fra Aarhus Universitet*, 1(1), 55–70.
- Hansen, Karen Marie Gjørup 1994: upubl. speciale om sprogholdninger i Thy.
- Heintel, Erich 1964: Herder und die Sprache, i Herder 1964, XV–LXVII.

- Herder, Johann Gottfried 1964: *Sprachphilosophische Schriften. Aus dem Gesamtwerk ausgewählt, mit einer Einleitung, Anmerkungen und Registern versehen von Erich Heintel.* Hamburg: Verlag von Felix Meiner.
- Hjelmslev, Louis 1943: *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse.* København: Ejnar Munksgaard.
- Hjelmslev, Louis 1954: La stratification de langage, *Word*, vol.10, 163–188.
- Jacobsen, Lis 1929: Om Studiet af det danske Sprogs Historie I–II, Kronikker i *Berlingske Tidende* (Aften) d. 20. og 21. marts.
- Knudsen, Anne 1989: *Identiteter i Europa.* København: Chr. Ejlers' Forlag.
- Knudsen, Anne 1994: *Kultur uden kampvogne. Kulturel decentralisering af Europa.* København: Den danske Europabevægelse
- Kristiansen, Tore 1990: *Udtalenormering i skolen.* København: Gyldendal.
- Kristiansen, Tore 1991: Sproglige normidealer på Næstvedegnen. Upubliceret licentiatafhandling. København: Københavns Universitet.
- Kristiansen, Tore 1993: Sidste nyt fra kampen mod de unge tunger. Karen Risager, Anne Holmen og Anna Trosborg (red.): *Sproglig mangfoldighed – om sproglig viden og bevidsthed.* Udgivet af ADLA (Foreningen for anvendt sprogvidenskab i Danmark), 88–97.
- Marx, Karl og Friedrich Engels 1848: *Det kommunistiske partis manifest*, oversat af Sven Brüel og illustreret af Dea Trier Mørch. København: Rhodos 1970.
- Nordistmødet. Det første Nordistmøde i København den 24.–26. Januar 1946.* København: Ejnar Munksgaard.
- Parret, Herman 1974: [Interview med] Noam Chomsky. *Discussing Language.* Haag/Paris: Mouton.
- Petersen, N. M. 1829: *Det danske, norske og svenske Sprogs Historie under deres Udvikling af Stamsproget*, Første del, Det danske Sprog. København: Gyldendal.
- Rask, Rasmus 1826: *Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære.* København: Poppeske Bogtrykkeri.
- Sandersen, Vibeke 1993: Om rigsdansk, *Nyt fra Sprognavnet* 4, 1–7.
- Skautrup, Peter 1944: *Det danske Sprogs Historie*, Bind I. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Skautrup, Peter 1944: Hvorledes dansken blev til, optrykt i *Dansk sprog og kultur.* København: Gyldendal 1976, 85–87.
- Sørensen, Christen 1990: *Danmark – delstat i Europa? Politisk, økonomisk og monetær union.* København: Fremad.
- Undervisningsministeriet 1992: *Stavefejl.* En undersøgelse af stavefejlsmønstre i gymnasiet, udarbejdet af: Torben Andersen, Eva Heltberg, Claus Jensen, Peter Olivarius, Linda Stefansson, *tema*, 34. København: Undervisningsministeriet, Gymnasieafdelingen.

Kilde: *NyS* 19, København: Amanda 1994, 9–36

6. Historicitet og situation

Empiri

Når sprogpsykologien skal underbygges empirisk etablerer man en situation. Den tjener som ramme for indsamling af de sproglige data, som belyser det psykologiske problem. Den situation man oftest etablerer, er af en speciel art – den er et eksperiment.

Bag eksperimentet er der – siger man – en række variable, som determinerer karakteren eller kvantiteten af den sproglige respons, man kan iagttage og det er disse variable, det gælder om at kontrollere. Det betyder ideelt set at man ved den såkaldte operationaliseringsproces afleder en række forudsigelser af sin teori. Operationaliseringen sørger for at teorien kommer i kontakt med virkeligheden; til gengæld skal der teori til for at styre eksperimentet. Ikke alt kan kontrolleres, ikke alt testes på én gang.

En kritik af eksperimentet som kontrolleret virkelighed kan synges på følgende melodi:

Operationaliseringen forudsætter kontrol af de determinerende variable. Kontrol opnås ved at vi systematisk varierer, hvilken population vi lader gennemgå eksperimentet. Når vi fra teorien ved, at baggrundvariable af typen køn, klasse og alder er væsentlige, så sørger vi for at opbygge vores forsøg så at deltagerne er ens i alle henseender undtagen én. På den måde kan vi successivt kontrollere de determinerende variable ved blot systematisk at rotere ensartethedens henseender. Det er vigtigt for den videre argumentation, at de determinerende variable bæres af individer. De determinerende variable kan således ses som en slags forkortelse af det vi ikke ved noget om, nemlig hvordan determinationen virker. Den virker gennem individer. Det forudsættes nu, at deltagerne i eksperimentet udsættes for samme situation, men at responsen kovarierer med de determinerende variable. Men i virkeligheden er situationen ikke en konstant men i sig selv en variabel. De deltagere der sættes i en bestemt situation har forskellige erfaringer med situationstypen og kategoriserer den derfor forskelligt. Situationen er en del af historien, ikke et fristed, hvor socialisationen er sat uden for parentes.

Lad os tage et eksempel:

Vi sætter et eksperiment op. Det består i, at en række børn, omhyggeligt udvalgt så de matcher i køn, alder og nonverbal intelligens men adskiller sig mht. social baggrund, får forelagt en og samme tegning. Tegningen kan se ud som Fig. 1.